

شناخت و معرفی

حرفه کفاشی سنتی و تولیدات آن در شهرستان بیرجند

لیلی خراشادیزاده*

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۳/۱ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱/۳۱

چکیده

پای‌پوش‌های سنتی، در گذر زمان همواره تحت تأثیر عواملی چون آب‌وهوا و شرایط اقلیمی هر منطقه، سنت‌ها، آداب‌ورسوم، شیوه زندگی و شغل و پیشه، در انواع مختلف و متفاوتی جلوه‌گر شده‌اند. زیبایی، تنوع در فرم، رنگ و جنس، و تناسب این سه مورد با شرایط اقلیمی و فرهنگی، و همچنین استفاده از مواد و مصالح طبیعی و بومی، از جمله ویژگی‌های آشکار این پای‌پوش‌ها است. شهرستان بیرجند، مرکز استان خراسان جنوبی، از جمله مناطقی است که در گذشته تولیدات پای‌پوش آن از شهرت و اعتبار بسیاری در منطقه و حتی کل کشور برخوردار بوده است. هنر-صنعتی بومی که امروزه از آن چیزی جز نام و آوازه، و معدود استادکاران کهنسال، باقی نمانده است. این در حالی است که علاوه بر اهمیت فرهنگی و تاریخی، حرفه کفاشی سنتی به‌عنوان هنر-صنعتی بومی، به دلایلی همچون تکیه بر دانش و نیروی کار بومی و بهره‌گیری از مواد و مصالح محلی و در دسترس، می‌تواند از جنبه اقتصادی و اشتغال‌زایی نیز حائز اهمیت ویژه باشد. هدف از انجام این پژوهش شناسایی و معرفی هنر-صنعت کفاشی سنتی در شهرستان بیرجند، محصولات، فرآیند تولید و ابزار و مصالح مورد استفاده در این صنعت می‌باشد. بدیهی است که گام اول در زمینه حفظ و احیاء این حرفه بومی، شناسایی و معرفی آن است تا پیش‌زمینه آن فراهم گردد تا با رفع نواقص و بهینه‌سازی، و همچنین با تکیه بر خلاقیت و نوآوری، پای‌پوش سنتی به محصولی کاربردی برای مصرف‌کننده امروزی تبدیل شود. این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی انجام می‌پذیرد. بدین‌صورت که با بهره‌گیری از فنون گردآوری اطلاعات به روش کتابخانه‌ای، مشاهده و مصاحبه و با تکیه بر رویکرد تاریخی-تحولی تلاش می‌گردد تا حرفه کفاشی سنتی و نمونه تولیدات آن در شهرستان بیرجند شناسایی و معرفی گردد.

واژه‌های کلیدی: بیرجند، هنر بومی و سنتی، پای‌پوش، کفاشی سنتی، شکل

۱- مقدمه

استفاده از پوشاک و پای‌پوش سنتی در فرم، رنگ، جنس و کیفیت‌های گوناگون، در هر کشور و در میان هر قوم و قبیله‌ای، بازگوکننده غنای فرهنگی و تمدن کهن آن کشور می‌باشد. آنچه که اهمیت این امر را در عصر حاضر دوچندان می‌کند، رنگ باختن بسیاری از این جلوه‌های فرهنگی و سنتی در هیاهوی زندگی مدرن، و تغییر و تحول سریع مد و ذائقه است. به عبارتی، البسه و پای‌پوش‌های سنتی هر قوم نمایانگر خصوصیات اجتماعی، جغرافیایی و حتی تاریخی مردم آن قوم بوده، و در آن ویژگی‌های اقلیمی، همراه با هویت فرهنگی، ملحوظ می‌باشد. بنابراین حفظ این پوشش‌ها به‌منظور مقابله با فرهنگ مهاجم و حرمت گذاشتن به هویت و اصالت‌ها ضروری است. ایران کشوری پهناور است، با فرهنگی غنی و تمدنی کهن؛ علاوه بر این عواملی همچون شرایط اقلیمی و آب و هوایی متنوع و همچنین وجود قومیت‌های مختلف با آداب‌ورسوم و سنت‌های متفاوت، سبب گشته است تا پوشاک سنتی و پای‌پوش‌های محلی در این کشور از تنوع فوق‌العاده‌ای برخوردار باشد.

در گذشته نه‌چندان دور (تا حدود نیم‌قرن پیش)، و قبل از آن‌که تولید کفش در ایران شکل صنعتی به خود بگیرد^۱، و یا ورود کفش‌های خارجی بازار تولید داخلی را با مشکل مواجه سازد، پای‌پوش‌های سنتی و دست‌ساز در هر منطقه با بهره‌گیری از مواد اولیه در دسترس توسط استادکاران محلی تولیدشده، و به‌خوبی نیاز روزمره مردم در این زمینه را تأمین می‌نمودند. شهرستان بیرجند نیز از جمله مناطقی بوده است که تولیدات پای‌پوش محلی آن نه‌تنها جوابگوی نیاز مردم بومی بوده، بلکه شهرت و آوازه آن تا سایر مناطق هم‌جوار نیز می‌رسیده است. این در حالی است که امروزه از این پای‌پوش‌ها، باوجود زیبایی و تنوع در مدل، تنها نامی باقی مانده است.

اما باید به این نکته توجه کرد که از یک‌سو، حفظ و احیا و ادامه فرآیند تولید پای‌پوش‌های سنتی به‌عنوان محصولی کاملاً کاربردی و مصرفی، و همچنین به‌عنوان یکی از عناصر فرهنگ قومی، امری ضروری و درخور توجه است؛ و از سوی دیگر نیز

این حرفه به‌عنوان یک هنر-صنعت بومی می‌تواند جایگاه ویژه‌ای در زمینه سودآوری اقتصادی و اشتغال‌زایی داشته باشد. پای‌پوش‌های سنتی واجد مزایا و قابلیت‌هایی هستند که با تکیه بر آن و رفع مشکلات، و ایجاد تغییر و تحول در طراحی و تولید این محصول با بهره‌گیری از خلاقیت و نوآوری، می‌توانند به‌عنوان بخشی از هویت هنری، و یا عنصری برای مصرف روزمره اما با اصالت قومی، همچون گذشته به جایگاه اصلی خود در زندگی امروزی بازگردند. بنابراین ضروری است تا اقداماتی در راستای شناسایی، معرفی و بهبود وضعیت تولید پای‌پوش سنتی، و حمایت از تولیدکنندگان در این رشته صورت گیرد.

از آنجاکه دانش فنی و اطلاعات مربوط به چگونگی مراحل تولید پای‌پوش‌های سنتی مانند بسیاری از دیگر رشته‌های هنرهای سنتی، تاکنون به‌صورت شفاهی و سینه‌به‌سینه انتقال یافته، و هیچ منبع مکتوب و موثقی در این زمینه وجود ندارد، و حتی نام بسیاری از این پای‌پوش‌ها برای نسل جدید ناآشنا است؛ بنابراین ضروری است تا ابتدا پژوهشی جامع و کامل در زمینه شناخت و معرفی این پای‌پوش‌ها و تدوین اصول فنی و اطلاعات مربوط به آن صورت گیرد، تا هم مانع زوال فراموشی این هنر-صنعت گشته، و هم به‌عنوان راهنما در اختیار سایر محققان و علاقه‌مندان قرار گیرد. با تکیه بر این اطلاعات بنیادین در مراحل بعد می‌توان به شناخت و بررسی معایب پای‌پوش‌های سنتی و دلایل رکود آن، چه در سطح منطقه‌ای و چه در سطح کشوری پرداخته، و راهکارهایی جهت حفظ و احیاء این محصول و تبدیل آن به محصولی کاربردی و مشتری‌پسند در دنیای امروز ارائه گردد. این پژوهش بر آن است تا با بهره‌گیری از اطلاعات موجود، و انجام بررسی‌های میدانی و مصاحبه با استادکاران و افراد آگاه در این زمینه، به شناخت پای‌پوش‌های سنتی شهرستان بیرجند و معرفی انواع آن، ابزار و مواد مورد استفاده و نحوه تولید این پای‌پوش‌ها بپردازد.

سؤالاتی که این پژوهش در پی یافتن پاسخ آن است شامل موارد زیر است:

- انواع پای‌پوش‌های سنتی و بومی بیرجند کدام است؟

- شیوه تولید، مواد و ابزار مورد استفاده در کفashi سنتی در بیرجند به چه شکل بوده است؟

۲- روش شناسی

این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی انجام می‌پذیرد. بدین صورت که با بهره‌گیری از فنون گردآوری اطلاعات به روش کتابخانه‌ای، مشاهده و مصاحبه و با تکیه بر رویکرد تاریخی-تحولی تلاش می‌گردد تا پیشه کفashi سنتی و نمونه تولیدات آن در شهرستان بیرجند شناسایی و معرفی گردد.

محدوده جغرافیایی مورد پژوهش شهر بیرجند و مناطق اطراف آن است. در روند انجام این پژوهش تعداد ده کارگاه کفashi قدیمی دایر در شهرستان مورد بازدید قرار گرفته و با پنج نفر از استادکاران کفاش در رده سنی بالای ۷۰ سال (که دوران تولید و رونق پای‌پوش‌های سنتی بیرجند را به یاد دارند و خود نیز از تولیدکنندگان پای‌پوش بوده‌اند)، مصاحبه انجام گرفته است. نام و مشخصات مصاحبه‌شوندگان، که اظهارات آن‌ها در تنظیم متن این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته است، در جدول شماره ۱ آورده شده است.

جدول ۱- نام و مشخصات مصاحبه‌شوندگان (پژوهشگر، ۱۳۹۸)

ردیف	نام مصاحبه‌شونده	تاریخ انجام مصاحبه	محل فعالیت	نوع فعالیت در حال حاضر
۱	ابراهیم زکریا	آبان ۱۳۹۳	روستای چرمه از توابع شهرستان سرایان	تولید پای‌پوش سنتی
۲	محمدحسین کاملی	خرداد ۱۳۹۸	بازار سنتی شهر بیرجند	تولید پای‌پوش سنتی به صورت محدود
۳	حسین زینلی	خرداد ۱۳۹۸	بازار سنتی شهر بیرجند	تعمیرات کفش
۴	غلامحسین اردشیری	خرداد ۱۳۹۸	خیابان حکیم نزاری، شهر بیرجند	تعمیرات کفش
۵	محمدعلی هوشیار	خرداد ۱۳۹۸	بازار سنتی شهر بیرجند	تولید پای‌پوش سنتی (مردانه)

۳- پیشینه پژوهش

ناهید امیدی (۱۳۸۲)، مجموعه پژوهش‌هایی در زمینه پوشاک سنتی و محلی مناطق مختلف استان خراسان بزرگ انجام داده و نتایج حاصل از این پژوهش را در کتابی به‌عنوان «دیده دل و دست» منتشر کرده است. در حال حاضر این کتاب به‌عنوان کامل‌ترین مرجع در زمینه انواع پوشاک و پای‌پوش اقوام در نقاط مختلف استان خراسان شناخته می‌شود.

عاطفه رازقی (۱۳۹۲)، در بخش اول پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد خود با عنوان «صنایع دستی بیرجند و تأثیر آن بر اقتصاد خانوار» به معرفی و بررسی وضعیت رشته‌های مختلف صنایع دستی در شهرستان بیرجند پرداخته است. در این بخش، پژوهشگر کفافی سنتی و پای‌پوش‌های سنتی بیرجند را به‌عنوان یکی از رشته‌های منسوخ شده صنایع دستی در این منطقه معرفی می‌کند.

اما لازم به ذکر است که تاکنون کار پژوهشی جامع و کاملی که به‌طور خاص بر روی معرفی حرفه بومی کفافی سنتی و انواع تولیدات آن در شهرستان بیرجند متمرکز باشد، صورت نگرفته است. بنابراین ضرورت انجام کار پژوهشی جامع و بنیادی در این زمینه واضح است.

۴- کفش و کفافی سنتی در بیرجند

پای‌پوش مردم بیرجند در اوایل این سده با آنچه که امروزه می‌پوشند و معمول و مرسوم است بسیار متفاوت بوده است. در حال حاضر بسیاری از انواع آن پای‌پوش‌ها از میان رفته، و جای خود را به انواع جدیدی داده‌اند. در گذشته در اکثر خانه‌های بیرجند گیوه‌بافی به‌عنوان صنعتی بومی رواج داشت، و بسیاری از صنعت‌گران از این طریق امرارمعاش می‌کردند. انواع پای‌پوش رایج در آن زمان شامل: کفش ساده زنانه با سه نوع پاشنه استخوانی، چوبی ساده، چوبی گل‌دار و انواع گیوه (در بین گیوه‌ها، گیوه

شاهزیده بسیار معروف بود)، ارسی یا روسی با رویه و کف چرم، نیم ساق (در اصطلاح محلی پوزدار یا پوزار) برای استفاده کشاورزان، چپت برای استفاده چوپانان از جنس لاستیک، پاشنه فنجانی از جنس چوب با رویه چرم، کفش طبلك‌دار، ساغری، کفش گرجی، گالش (از جنس جیر) و پاچوک بوده‌است.

آوازه مرغوبیت تولیدات پای‌پوش بیرجند در طول سال‌های متمادی به دیگر نقاط کشور نیز رسیده بود؛ تا آنجا که گاه حتی تولیدکنندگانی از تبریز برای آموختن فوت‌وفن استادان این حرفه به این دیار سفر می‌کردند. کفشان از تمام شهرستان‌های اطراف و حتی استان‌های هم‌جوار سفارش داشتند، و مشتریان برای سفارش کفش‌های بیرجندی نوبت می‌گرفتند. تولیدات کفشی‌های بیرجند در شهرهای تربت‌جام، تایباد، خواف، خاش، ایرانشهر و زاهدان نیز عرضه می‌شد. به‌ویژه روستاییان اطراف تربت‌حیدریه از مشتریان ثابت این پای‌پوش‌ها بودند (رضایی، ۱۳۸۱: ۱۰۸-۱۰۷).

هم‌زمان با دوران رونق این حرفه در شهر بیرجند حدود سیصد کارگاه ساخت انواع پای‌پوش‌های محلی در شهرستان بیرجند فعال بوده، و اتحادیه تولیدی پای‌پوش وجود داشته‌است. حدود ۴۰-۵۰ سال پیش تعداد مغازه‌های کفشی از دیگر کاسبی‌ها بیشتر بود؛ و کفش‌دوزان به‌عنوان یکی از اصناف شهر بیرجند خود به چند صنف داخلی مانند ارسی‌دوزان، چپت‌دوزان و چارق‌دوزان تقسیم می‌شدند. در بازار کفشان‌ها که به قیصریه آن روزها منتهی می‌شد، انواع پای‌پوش ارسی و فرنگی، قندوره و پوتین برای مردان، و کفش ساده برای زنان، در تمام موارد به‌صورت دست‌دوز، تهیه می‌شده‌است. پای‌پوش ساغری با تیماج^۱ آبی و نوک‌برگشته، و همچنین انواع نعلین هم برای طبقه روحانی در دکان‌های خاص فراهم می‌گردید (هیل، ۱۳۷۸: ۴۳؛ رزاقی، ۱۳۹۲: ۸۰). در حال حاضر آقایان محمدحسین کاملی، هوشیار، انگشتری، نقره‌ای، غلامحسین اردشیری و کربلایی محمدحسین هامونی از جمله تولیدکنندگان محلی پای‌پوش در بیرجند می‌باشند.

۱- چرم بز اصطلاحاً تیماج نامیده می‌شود.

اما از حدود چهل سال پیش تاکنون، و با رواج استفاده از تولیدات صنعتی و کارخانه‌ای، از تعداد کارگاه‌های تولید پای‌پوش محلی به تدریج کاسته شد. به طوری که در حال حاضر این حرفه در شهر بیرجند و نواحی اطراف آن، که روزگاری مشغول به تولید پای‌پوش سنتی بودند، به صورت نیمه منسوخ درآمده است. اگرچه هنوز هم چندین کارگاه سنتی کفاشی در بازار بیرجند به چشم می‌خورد، اما به دلیل عدم استقبال از تولیداتشان، و هم‌چنین افزایش قیمت مواد اولیه و هزینه‌ها، و در نتیجه به صرفه نبودن تولید، پیشکسوتان این صنعت اغلب به کار تعمیر پای‌پوش‌های مستعمل می‌پردازند؛ و تنها در تعداد معدودی از این کارگاه‌ها همچنان کار تولیدی صورت می‌گیرد. استاد زینلی از جمله استادکاران قدیمی این رشته است که علی‌رغم مشکلات موجود، جهت حفظ و تداوم این هنر-صنعت، همچنان به فعالیت خود ادامه می‌دهد^۱ (رزاقی، ۱۳۹۲: ۹۳). در حال حاضر در تعداد انگشت‌شمار کارگاه‌های کفاشی سنتی و با همت معدود اساتید پیشکسوت باقی‌مانده در این رشته، پای‌پوش‌هایی همچون چیت، ارسی مردانه، پوزار و گیوه به صورت بسیار معدود، کماکان تولید می‌شود.

نبود سرمایه کافی، عدم حمایت مطلوب سازمان‌های مربوطه، افزایش بی‌رویه قیمت مواد اولیه، رواج استفاده از کفش‌های بازاری و وارداتی و هم‌چنین عدم استقبال مردم از پای‌پوش‌های محلی به علت قیمت نسبتاً بالا، سنگینی وزن و عدم تنوع در نمونه‌ها، از جمله مواردی هستند که در حال حاضر می‌توان آن را از عوامل کساد بازار و رکود در تولید پای‌پوش‌های سنتی در این منطقه دانست. در حال حاضر نیز غالباً اهالی روستاها و کشاورزان از خواستاران این پای‌پوش‌ها می‌باشند؛ چراکه در مقایسه با سایر مدل‌های موجود در بازار، از استقامت و کارایی بالایی برخوردار هستند. از این رو، در

۱- البته لازم به ذکر است آنچه که در حال حاضر در کفاشی‌های محلی در شهر بیرجند و سایر مناطق همجوار تولید می‌شود، اکثراً مدل‌های مردانه هستند که به علت دوام و کارایی بالا جهت استفاده در کارهای کشاورزی و غیره استفاده می‌شوند؛ و البته این پای‌پوش‌ها نیز تقریباً از فرم سنتی خود خارج شده و اکثراً تقلیدی از مدل‌های اروپایی هستند. بنابراین در برخی موارد نمی‌توان تولیدات این کارگاه‌ها را «پای‌پوش سنتی» دانست.

حال حاضر اکثریت مشتریان پای‌پوش سنتی را این قشر تشکیل می‌دهند. در کنار این‌ها، برخی تولیدات نیز به صورت سفارش انجام می‌شود که مطابق با میل مشتری مدل خاصی تولید می‌گردد.

از جمله آداب و رسوم قدیمی در بیرجند، که در واقع به نوعی بیان‌گر ارزش و جایگاه پای‌پوش در فرهنگ و سنت این مردمان بوده است، به این صورت بوده که پای‌پوشی زیبا که رویه آن از چرم قرمز و گاهی سبزرنگ بود، با پاشنه‌ای از جنس استخوان شتر، که با نقش و نگار تزئین شده بود، تهیه کرده و آن را به عنوان پیشکش و هدیه به عروس، در مراسم نامزدی استفاده می‌کردند (مراجعه شود به جدول شماره ۲، تصاویر مربوط به «کفش ساده» و «کفش سبز»). به عبارتی، اصطلاح «دَر کُوش^۱ کردن» یک دختر به معنای نامزدی او برای یک پسر بوده است. در واقع شب «بله برون» در خراسان جنوبی بیش‌تر به شب «جواب استنی» یا شب «کفش پا کُنی» معروف است. در این شب خانواده داماد علاوه بر حلقه، یک جفت پای‌پوش نیز به عنوان «نشونی» به اندازه پای عروس تهیه می‌کردند. پس از آن که بین طرفین موافقت می‌شد، مقداری پول نقره داخل پای‌پوش‌ها می‌ریختند، و آن‌ها را در میان هلله و شادی به پای عروس می‌کردند. خرید پای‌پوش قبل از عقد برای عروس و مادر و خواهرش، به همراه آینه و شمعدان و انگشتر و لباس، و همچنین خرید دو جفت پای‌پوش در کنار طلا و جواهر و البسه در شب چله از طرف داماد برای پیشکش به عروس، از جمله مواردی است که نشان می‌دهد در گذشته نه‌چندان دور، در فرهنگ مردمان این منطقه، پای‌پوش‌ها در کنار طلا و جواهر و غیره، جزو هدایای ارزشمند محسوب می‌شدند. پوشیدن یک جفت چارق نقش‌دار برای عروس و یک جفت چارق نقش‌دار برای داماد، جزو لباس شب عروسی‌شان به شمار می‌رفت (شکورزاده، ۱۳۳۳: ۱۴۵-۱۴۶).

۵- معرفی نمونه‌هایی از پای‌پوش سنتی شهرستان بیرجند

در این بخش، با بهره‌گیری از شواهد موجود و استناد به منابع مکتوب و مشاهدات میدانی، نمونه‌هایی از پای‌پوش‌های سنتی شهرستان بیرجند شناسایی و معرفی گردیده است. در جدول ۲، اطلاعات مربوط به هر نمونه (شامل نام، جنس، کاربرد، کاربرد از لحاظ جنسیت و دیگر ویژگی‌های شاخص) و همچنین تصاویر مربوطه ارائه شده تا شناخت، بررسی و مقایسه نمونه‌ها آسان‌تر گردد. لازم به ذکر است که در برخی از موارد، بدین علت که دسترسی به نمونه عینی و موجود پای‌پوش مورد نظر وجود نداشته، لذا امکان ارائه عکس از این نمونه‌ها میسر نیست. از این رو به اجبار به تصاویر ارائه شده در کتب تاریخی، و یا طراحی‌های انجام شده بر اساس توصیفات موجود، بسنده شده است. اما در یک مورد (چسبک)، اطلاعات بدست آمده به قدری اندک و مختصر است که حتی ترسیم عکس پای‌پوش بر اساس این توصیفات نیز مقدور نیست؛ از این رو، این مورد بدون عکس ارائه شده است.

جدول ۲- دسته‌بندی انواع پای‌پوش‌های سنتی شهرستان بیرجند (پژوهشگر، ۱۳۹۸)

عکس	سایر ویژگی‌ها	کاربرد از لحاظ جنسیت	کاربرد	جنس	تلفظ لاتین	نام پای‌پوش
 (غیبی ۱۳۸۵: ۵۴۵)	این نوع پای‌پوش نخست از روسیه وارد ایران شد. نوع زنانه و مردانه آن هر دو به همین نام خوانده می‌شد. ارسی نوعی کفش پاشنه‌دار است.	زنانه و مردانه	عموم مردم	چرم	Orsi	ارسی یا روسی

 <p>(پژوهشگر، ۱۳۹۸)</p>	<p>پاچوک نوعی چارق تخت چوبی است، که برای ساخت رویه آن دو بند از پوست خرما و یا پارچه به شکل ضربدری بر روی تخت با میخ متصل می‌شود.</p>	<p>زنانه و مردانه</p>	<p>برای استفاده در داخل حمام</p>	<p>پارچه یا پوست خرما و تخت چوبی</p>	<p>páčok</p>	<p>پاچوک</p>
 <p>(پژوهشگر، ۱۳۹۸)</p>	<p>پای‌پوش‌های مردانه ضخیم و سنگین روستاییان و کشاورزان و کارگران را با این نام می‌خوانند. پوزاردوزی در گذشته، از پیشه‌های پررونق بازار بود، و هم‌اکنون نیز به صورت بسیار محدود، برخی از کارگاه‌های سنتی کفاشی بازار بیرجند به ساخت آن مشغول هستند.</p>	<p>مردانه</p>	<p>روستاییان کشاورزان و صحرانوردان</p>	<p>چرم و لاستیک</p>	<p>powzar</p>	<p>پوزار</p>
 <p>(www.skchto.ir)</p>	<p>نوعی پای‌پوش که رویه آن از نوار ضربدری چرم، و تخت آن از لاستیک کهنه اتومبیل ساخته می‌شود. چپت از جمله معبود پای‌پوش‌های سنتی</p>	<p>مردانه</p>	<p>مورد استفاده ه چوپانان و روستاییان</p>	<p>چرم و لاستیک</p>	<p>chapat</p>	<p>چپت^۱</p>

۱- در گذشته به چپت «چپ پات» نیز گفته می‌شد که وجه تسمیه این نام احتمالاً به دلیل شباهت لنگ چپ و راست کفش و جهت دار نبودن آن بوده است.

	شهرستان بیرجند است که تولید آن در تعداد معدودی از کارگاه‌های کفافی سنتی تا به امروز ادامه یافته است. ^۱					
 (www.pinterest.com)	نوعی کفش نازک بنددار تابستانی، که وقتی بندهایش به مچ پا بسته می‌شود، به کف پا می‌چسبید. ^۲	زنانه و مردانه	مورد استفاده نوجوانان در تابستان	چرم	Časbak	چسبک
 (امیدی، ۱۳۸۲: ۱۴۰)	نوعی پای پوش از جنس چرم، ^۳ با نوک تیز، و رویه گلابتون‌دوزی شده	زنانه	عموم مردم	چرم	saqari	ساغری
	نوعی پای پوش شبیه دمپایی، که قسمت پاشنه آن از پنجه‌اش باریک‌تر است. این نوع پای پوش بیشتر					

۱- لازم به ذکر است که مهارت و ساخت پای پوش سنتی چپت بیرجند در تاریخ ۱۳۹۵/۱۰/۶ در فهرست آثار معنوی کشور به ثبت رسیده است.

۲- تصویر ارائه شده بر اساس توصیفات، احتمالی است و به علت عدم کسب اطلاعات کافی در مورد این نمونه پای پوش، نمی‌توان تصویر دقیقی از آن ترسیم نمود.

۳- اصطلاحاً ساغری به چرمی گفته می‌شود که از پوست الاغ تهیه می‌شود و عموماً منظور از پای پوش ساغری، پای پوشی است که از چرم الاغ تهیه شده باشد.

	<p>مورد استفاده بانوان بوده؛ و اغلب نوع مردانه آن از نوع زنانه کمی بزرگ‌تر و ضخیم‌تر ساخته می‌شد. کفش ساده دارای قسمت‌های مختلف از قبیل سرور، گوک، گوشوار و پاشنه است. به‌جای پاشنه یک نعل منحنی آهنی ظریف به زیر آن می‌کوبیدند. یک پاشنه چوبی^۱ روی کفش می‌جسباندند که پاشنه پا روی آن قرار می‌گرفت. در حاشیه اطراف سرور نیز نوار سیاه چرمی به نام «زه» تعبیه می‌شد. پاشنه چوبی این پای‌پوش را گاهی با خال‌های رنگی نقش می‌انداختند، و گاه روی آن از استخوان شانه شتر یک روکش استخوانی می‌کشیدند،^۲</p>	<p>زنانه و مردانه</p>	<p>عموم مردم و اعیان</p>	<p>چرم (تیماج) برای رویه و زیره؛ چوب و فلز برای پاشنه</p>	<p>kowše sāde</p>	<p>کفش ساده (نعلین)</p>
---	--	---------------------------	------------------------------	---	-----------------------	---------------------------------

۱- پاشنه را معمولاً از چوب درخت توت یا انجیر تهیه می‌کردند، و به آن اصطلاحاً «طبلک» یا «گوک» می‌گفتند. ندرتاً این طبلک را از چرم نیز تهیه می‌کردند. «پاشنه سازی» در گذشته حرفه‌ای خاص بود و بازاری نسبتاً گرم داشت.

۲- گاهی نیز کل پاشنه را از استخوان می‌ساختند.

	<p>و آن را منقش می نمودند. کفش ساده پاشنه استخوانی مخصوص اعیان جامعه بود، اما توده مردم از همان نوع ساده پاشنه چوبی استفاده می کردند.</p>					
 <p>(www.skchto.ir)</p>	<p>کفش سوز، در واقع همان کفش گرجی سبزرنگ است. این نوع پای پوش تقریباً مانند کفش ساده است، با این تفاوت که نوک پنجه آن به سمت بالا برمی گردد.</p>	زنانه	عموم مردم و اعیان	چرم (تیماج سبز)	SOWZ	کفش سوز (سبز)
 <p>(www.iichs.ir)</p>	<p>پای پوشی چرمی که دارای پاشنه ای بلند از جنس چوب و شبیه فنجان است. رویه آن تمام روی پا را می پوشاند، و ساق کوتاهی دارد که تا مچ پا را می گیرد؛ و آن را با بند می بندند. پاشنه این پای پوش اندکی بلند ولی پهن و کلفت است.</p>	زنانه	اعیان	چرم، و چوب برای پاشنه	qondor ə	قندره یا قنداره

 <p>(پژوهشگر، ۱۳۹۸)</p>	<p>نوعی چارق کف چوبی که مانند «پاچوک» بیشتر در حمام از آن استفاده می‌شد.</p>	<p>زنانه و مردانه</p>	<p>برای استفاده در داخل حمام</p>	<p>چرم یا پارچه و چوب</p>	<p>katrâk</p>	<p>کتراک</p>
 <p>(www.authgram.com)</p>	<p>قسمت تخت و رویه این پای پوش جبری از لاستیک ساخته می‌شد. این مدل پای پوش چپ و راست نداشت. گویا مدل این پای پوش از روسیه وارد ایران شده است. این پای پوش ساده به دلیل سبکی و راحتی آن در میان طبقات مختلف کاربرد داشته است. نمونه‌هایی که برای اعیان و خوانین تولید می‌شد دارای آستری از پارچه‌های مخملی بود. این پای پوش را یا به‌طور مستقیم به پا می‌کردند که به آن «کفش جبر» هم می‌گفتند؛ و یا کفش چرمی را برای حفاظت از آب و گل داخل آن می‌نمودند. این پای پوش امروزه نیز کمابیش مورد استفاده قرار می‌گیرد.</p>	<p>زنانه و مردانه</p>	<p>عموم مردم</p>	<p>لاستیک و پارچه مخمل</p>	<p>kalowš</p>	<p>کلوش یا گالش</p>

  <p>(www.pinterest.com)</p>	<p>این نوع پای پوش در حدود ۱۰۰ سال پیش در بیرجند تولید می شده است. به دلیل این که اصل این نوع مدل از گرجستان و روسیه وارد شده، به نام گرجی شناخته می شود. این مدل شامل پای پوش های جلویاز یا جلو بسته، دارای نوک برگشته بود، که در رنگ های مختلف سیاه، قهوه ای، قرمز و یا سبز ساخته می شد. پس از دوخت، این پای پوش را با گلابتون دوزی و یا آجیده دوزی تزئین می کردند. سطح رویه این پای پوش از چرم بود و در قسمت تخت آن علاوه بر چرم، قطعات فلز و میخ به کار می رفت.</p>	<p>زنانه</p>	<p>اعیان</p>	<p>چرم و فلز</p>	<p>gorji</p>	<p>گرجی</p>
 <p>(www.charogh.com)</p>	<p>گرگابی نوعی پای پوش شبیه چارق است.</p>	<p>-</p>	<p>عموم مردم</p>	<p>چرم</p>	<p>gorgabi</p>	<p>گرگابی</p>

 <p>(www.iribnews.ir)</p>	<p>گیوه‌های زنانه معمولاً کف چرمی بود و آن را بسیار ظریف، با قلاب و یا سوزن و نخ باریک می‌بافتند. مرغوب‌ترین نوع گیوه اشرافی زنانه را با نخ ابریشمی می‌بافتند.^۱ به گفته کفاشان قدیمی بیرجند، در گذشته اکثریت بانوان بیرجندی در خانه به کار بافت رویه گیوه مشغول بوده‌اند. سپس این رویه‌های آماده توسط کفاش‌ها به زیره تهیه شده از چرم یا پارچه متصل و روانه بازار می‌شد.</p>	<p>زنانه و مردانه</p>	<p>عموم مردم</p>	<p>نخ ابریشم یا پنبه، چرم، پارچه</p>	<p>giyeh</p>	<p>گیوه</p>
 <p>(پژوهشگر، ۱۳۹۸)</p>	<p>نوعی دمپایی زنانه مخصوص حمام که آن را از مس می‌ساختند. از این پای پوش فقط زنان و دختران خانواده اشراف استفاده می‌کردند.</p>	<p>زنانه</p>	<p>اعیان و اشراف و برای استفاده در داخل حمام</p>	<p>مس</p>	<p>mesi</p>	<p>مسی</p>

۱- در میان نقاط روستایی شهرستان بیرجند می‌توان به روستاهای رومنجان، سیوجان و شهر خوسف اشاره کرد که دارای سابقه کهن در تولید گیوه بوده‌اند.

۶- ابزار، مواد اولیه و شیوه سنتی تولید

ابزار، مواد اولیه و شیوه تولید در کارگاه‌های تولید پای‌پوش چرمی سنتی تقریباً مشابه یکدیگر بوده و تنها تفاوت‌های اندکی در مدل‌های مختلف وجود دارد. انواع چرم طبیعی، لاستیک‌های مستعمل موتور و ماشین، میخ‌های ظریف فلزی، نخ پنبه‌ای و پلاستیکی، چسب و سریش، موم، پارچه‌های مستعمل و مقوا، عمده‌ترین مواد اولیه مورد استفاده در ساخت پای‌پوش‌های سنتی هستند. انواع مواد اولیه و مصالح به‌کاررفته در تولید پای‌پوش سنتی در جدول ۳ دسته‌بندی و ارائه شده است.

جدول ۳- مواد اولیه و مصالح بکار رفته در فرآیند کفاشی سنتی (پژوهشگر، ۱۳۹۸)

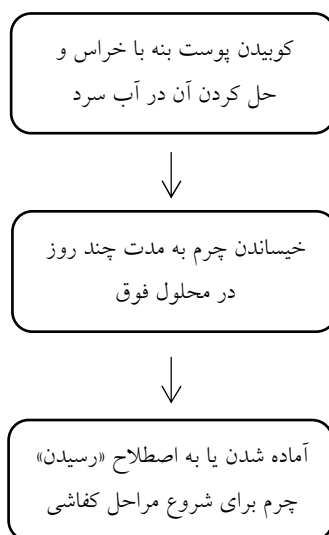
ردیف	مواد/مصالح	کاربرد	عکس
۱	چرم طبیعی	در انواع چرم شتر، گاو، گوسفند، بز و الاغ جهت ساخت رویه و آستر و همچنین زیره پای‌پوش	 (آرشیو میراث فرهنگی سرایان)
۲	لاستیک	در دوره‌های متأخرتر در ساخت پای‌پوش‌های ارزان‌قیمت لاستیک‌های مستعمل خودرو نیز بکار می‌رفت که این پای‌پوش‌ها تحت عنوان چپت، چپلیت یا ته موتوری شناخته می‌شوند. هم‌چنین این ماده در ساخت قسمت تحتانی انواع پای‌پوش‌ها کاربرد گسترده‌ای داشته است	 (پژوهشگر، ۱۳۹۸)

	<p>میخ‌های کوچک فلزی در مرحله کارکشی رویه و همچنین اتصال زیره به رویه به کار می‌روند</p>	<p>میخ (فلزی)</p>	<p>۳</p>
	<p>نخ‌های پنبه‌ای که در اصطلاح محلی به ریس یا درمی معروف است، از تابیده شدن حدود ۴۰ رشته نخ به وجود می‌آید ۱۲ و به دلیل استحکام و مقاومت زیاد در دوخت انواع پای‌پوش کاربرد دارد</p> <p>نوع دیگر نخ که به نام نخ لاستیکی شناخته می‌شود، اگرچه استحکام آن نسبت به نخ پنبه‌ای بیشتر است، اما در مقابل گرما و حرارت مقاومت ندارد. از این نوع نخ غالباً برای دوخت و تعمیر پای‌پوش استفاده می‌شود. علاوه بر این، برای دوخت قسمت داخلی پای‌پوش نیز این نوع نخ کاربرد دارد</p>	<p>نخ</p>	<p>۴</p>
	<p>در کف‌اشی سنتی از انواع چسب‌های طبیعی همچون سریش، صمغ درخت زردآلو و کنجاله، و در حال حاضر از چسب‌های صنعتی مانند PU، برای چسباندن اجزای مختلف پای‌پوش، و همچنین اتصال زیره به رویه استفاده می‌شود.</p>	<p>چسب</p>	<p>۵</p>

 <p>(www.madeh41.blogfa.com)</p>	<p>جهت ساخت زیره گیوه در فرآیند تولید سنتی استفاده می‌شود</p>	<p>پارچه مستعمل</p>	<p>۶</p>
	<p>جهت ساخت کفی داخلی پای پوش به کار می‌رود</p>	<p>مقوا</p>	<p>۷</p>
	<p>برای استحکام بخشی به نخ و ایجاد سهولت در مراحل دوخت پای پوش، انواع نخ به موم زنبور عسل آغشته می‌شوند</p>	<p>موم</p>	<p>۸</p>

اصلی‌ترین مواد اولیه بکار رفته در انواع پای پوش‌ها چرم است، که غالباً از چرم گاو و گوسفند تهیه می‌شود. در گذشته پیش از شروع مراحل کفاشی، چرم را طی انجام مراحل خاص، و با استفاده از مواد مخصوص آماده می‌ساختند. فرآیند آماده‌سازی چرم

جهت ساخت کفش در نمودار شماره ۱ نشان داده شده است.^۱ غالباً چرم گاو در صنعت کفافی کاربرد داشت؛ اما برحسب نوع چرم یا نوع گاو، کیفیت آن نیز متفاوت بوده است (رزاقی، ۱۳۹۲: ۸۳). علاوه بر چرم گاو، از چرم شتر و گوسفند، بز و الاغ نیز در ساخت پای‌پوش استفاده می‌شد. چرم گوسفند و بز علاوه بر ساخت رویه پای‌پوش، به علت نرمی و نازک بودن، به‌عنوان آستری کفش نیز به کار می‌رفت.

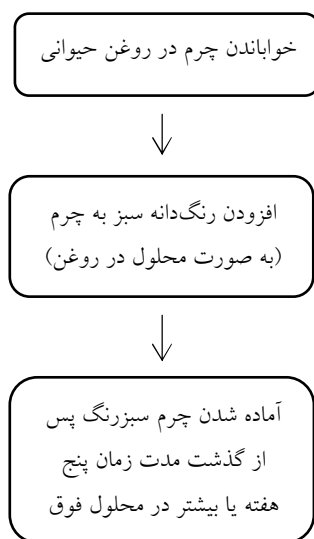

نمودار ۱- فرآیند آماده‌سازی چرم قبل از شروع کفافی (پژوهشگر، ۱۳۹۸)

۱- بنه: گیاه درختی از تیره سماقی‌ها که شبیه پسته معمولی است. ارتفاعش تا ۴ یا ۵ متر می‌رسد، و گونه‌های مختلفی در جنگل‌های خشک نواحی خراسان و کرمان و یزد و فارس و لرستان و کردستان و دیگر کوهستان‌های ایران فراوان است. از پوست این درخت به وسیله تعبیه شکافی، صمغی استخراج می‌کنند که سقز یا بطم نامیده می‌شود و در صنعت کاربرد دارد (دهخدا، ۱۳۷۷: ۵۰۴۲).
خراس: آسیاب بزرگی را گویند که آن را با چارپا گردانند نه با آب. روغن‌گران بدین وسیله از کنجد و غیره روغن می‌گیرند (همان: ۹۶۳۳). در اینجا منظور روغن حاصله از خراس است.

در کفاشی سنتی، نوعی چرم سبزرنگ در ساخت پای‌پوش‌های ساده و ساغری کاربرد داشت که بر دو نوع بوده و به نام‌های مختلفی شناخته می‌شود؛ چرم اتفی^۱ که از پوست گوسفند و میش به دست می‌آید و برای ساخت گوشوار پای‌پوش‌های ساده کاربرد داشت. نوعی چرم دیگر نیز از پوست ال‌آغ تهیه می‌شد که ضخیم‌تر بود و زحمت زیادی صرف تهیه آن می‌شد، و از ارزش زیادی در مقایسه با چرم اتفی برخوردار بود. این نوع چرم به نام ساغری شناخته می‌شد. مراحل تهیه چرم سبزرنگ در نمودار شماره ۲ بیان شده است. انواع چرم پس از طی مراحل دباغی و آماده‌سازی، خشک گردیده و با دقت تا زده می‌شد، و جهت استفاده به کفاشی‌ها عرضه می‌شد (همان: ۸۴ - ۸۵).

نمودار ۲- مراحل تهیه چرم سبزرنگ (پژوهشگر، ۱۳۹۸)

در گذشته برای اتصال قسمت‌های مختلف پای‌پوش به یکدیگر از چسب‌های طبیعی مانند سریش، صمغ درخت زردآلو و چسب کنجاله (نخاله کنجد و هر تخم روغن گرفته) استفاده می‌شده است. از صمغ درخت زردآلو علاوه بر خاصیت چسبندگی، برای براق نمودن چرم پای‌پوش نیز استفاده می‌شد. چسب کنجاله نسبت به صمغ درخت زردآلو از خاصیت چسبندگی کمتری برخوردار بود، و جهت اتصال رویه به تخت پای‌پوش نیز کاربرد داشت [همان: ۸۶]. اما امروزه چسب‌های صنعتی (چسب PU، چسب آهن و غیره) جایگزین چسب‌های طبیعی در صنعت کفشی شده‌اند. چسب‌های صنعتی از خاصیت چسبندگی بالاتری نسبت به چسب‌های طبیعی برخوردارند، و حتی در حال حاضر جایگزین دوخت در کفش‌ها شده‌اند؛ به طوری که در بسیاری از موارد اتصال رویه به تخت و زیره پای‌پوش تنها به وسیله چسب و بدون دوخت انجام می‌گیرد. البته لازم به ذکر است برخی از چسب‌های مورد استفاده در کفشی که هم‌اکنون نیز به طور گسترده در کارگاه‌های کفشی در ایران به کار می‌روند، در مقابل آب و رطوبت مقاومت و چسبندگی خود را ازدست داده و در نتیجه اغلب رویه این کفش‌ها در صورت تماس با رطوبت از زیره جدا می‌شود.

بازار کار در کارگاه‌های سنتی نیز ساده و ابتدایی و اکثراً دست‌ساز بوده و شامل موارد قیدشده در جدول زیر است:

جدول ۴- ابزار مورد استفاده در ساخت پای پوش سنتی (پژوهشگر، ۱۳۹۸)

 <p>گزن یا گزدن برای بریدن چرم و لایه کردن لاستیک</p>	 <p>قیچی جهت بریدن چرم</p>	 <p>انواع درفش جهت دوخت پستایی به زیره.</p>
 <p>کارکش جهت خارج کردن کار از قالب</p>	 <p>انبر کارکش جهت کشیدن پستایی (رویه یا سروار) روی قالب</p>	 <p>سوراخ کن یا پانچ برای سوراخ کردن</p>
 <p>چکش جهت کوبیدن میخ</p>	 <p>سوهان برای تیز کردن چاقو</p>	 <p>چرخ دستی دوخت</p>
 <p>قالب چوبی</p>	 <p>دوعایه (یا دوآیه) یا سندان. جهت زدن میخ های کف پای پوش</p>	 <p>پاشنه کش که به کمک آن کار را از قالب بیرون می آورند</p>

۷- فرآیند تولید پای پوش

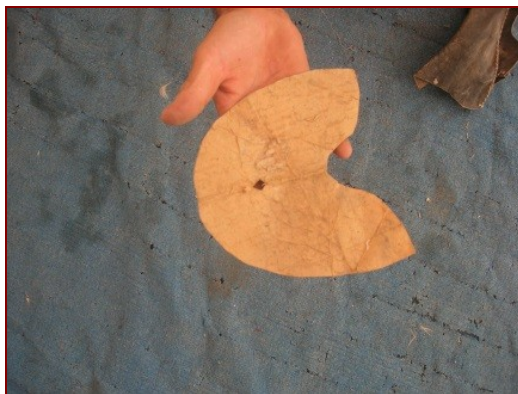
بسته به مدل‌های مختلف پای پوش، مراحل ساخت هر یک متفاوت است، اما اصول و روند کلی کار مشترک بوده و شامل مراحل زیر است:

در اولین مرحله از فرآیند تولید، اجزای رویه (یا پستایی یا سروار) پای پوش بر اساس ساینده‌های مختلف و طبق الگوهایی که از قبل آماده شده است، برش می‌خورد (عکس ۱). الگوها معمولاً پیش از شروع کار، بر اساس مدل‌های متفاوت و سایزهای مختلف پای پوش، تهیه و روی قطعات مقوای ضخیم ترسیم و بریده می‌شوند. اجزای رویه یا پستایی پای پوش غالباً شامل قسمت‌های مختلفی چون پشت پا یا پی‌ساق یا دستک، و رویه یا سروار هستند (عکس ۲ و ۳). قسمت پی‌ساق از سه قطعه چرم تشکیل می‌شود که پس از برش، آن‌ها را به هم چسبانده و با مشت ضربه می‌زنند تا محکم شود. برای ساخت رویه کفش در مدل‌های مردانه عموماً از چرم ضخیم گاو، و در مدل‌های زنانه از چرم گاو با ضخامت کمتر یا چرم بز و گوسفند استفاده می‌شود. ۱۳. برای آستر پای پوش نیز معمولاً از چرم گوسفند و یا پارچه استفاده می‌کنند. اجزاء یادشده بر طبق الگو، با استفاده از قیچی یا گزن به‌دقت برش می‌خورند.

عکس ۱- برش چرم با استفاده از گزن (آرشیو میراث فرهنگی سرایان)

عکس ۲- الگوی مورداستفاده برای برش رویه (آرشیو میراث فرهنگی سرایان)

عکس ۳- برش و آماده‌سازی رویه (پستایی) (آرشیو میراث فرهنگی سرایان)

پس از برش، اطراف قطعات چرم را با استفاده از گردن کمی نازک کرده، که به این کار «لویس» می‌گویند. عمل لویس کردن به‌منظور برداشتن و کاستن از ضخامت کناره چرم برای ایجاد سهولت و تمیزی کار در مرحله کارکشی، چسب زدن و دوخت پای‌پوش انجام می‌گیرد. در ادامه فرآیند تولید، اجزای رویه کنار هم جور می‌شوند و به‌طور موقت به‌وسیله میخ به هم متصل می‌گردند. سپس با توجه به نوع و مدل پای‌پوش و سفارش مشتری، رویه به‌وسیله نخ و سوزن و با دست، یا با استفاده از چرخ‌دستی دوخته می‌شود (عکس ۴). در این مرحله آستر نیز که به‌طور جداگانه از

چرم مناسب یا پارچه تهیه شده است، به رویه دوخته می‌شود. در قسمت جلوی پای پوش و پی‌ساق، معمولاً چندین لایه آستر از پارچه‌های ضخیم و پلاستیک و مقوا چسبانده شده و با مشته کوبیده می‌شود. این آستر ضخیم به‌عنوان ضربه‌گیر و استحکام‌بخش در قسمت پنجه و پاشنه پای پوش عمل می‌کند.

عکس ۴- آماده‌سازی و دوخت اجزای رویه با استفاده از چرخ دستی (آرشیو میراث فرهنگی سرایان)

پس از دوخت سروار یا رویه، با توجه به مدل پای پوش و در صورت نیاز به بند، با استفاده از سنبه سوراخ‌هایی به تعداد مورد نیاز روی پی‌ساق یا رویه ایجاد می‌شود (عکس ۵). همچنین سایر جزئیات رویه مانند سگک، تسمه، بند و غیره، نیز در این مرحله به پای پوش افزوده می‌گردند. پس از پایان مراحل دوخت و آماده شدن رویه، مرحله کارکشی آغاز می‌شود. در این مرحله ابتدا رویه را دقایقی در ظرف حاوی آب (هم‌دمای محیط) قرار داده تا خیس شود، و در ادامه به‌خوبی می‌چلانند. این کار به‌منظور افزایش خاصیت انعطاف‌پذیری رویه و حالت‌گیری بهتر آن بر روی قالب، در رویه‌های ساخته شده با چرم طبیعی صورت می‌گیرد (رطوبت انعطاف‌پذیری چرم طبیعی را افزایش می‌دهد). در مرحله بعد، رویه پای پوش با کمک انبر کارکش روی

قالب چوبی کشیده شده، و با استفاده از میخ‌های کوچک به قالب چوبی متصل می‌شود (عکس ۶). سپس، رویه و قالب به مدت چند ساعت به حال خود رها می‌شود تا چرم خشک شده و فرم قالب را به خود بگیرد. در این مرحله اگر نیاز باشد رویه با استفاده از نخ و درفش به کفی داخلی کفش دوخته می‌شود (عکس ۷). پس از خشک شدن، میخ‌های کف قالب درآمده، تخت پای‌پوش - که اغلب از چرم گاومیش بریده و ساخته می‌شود - روی قالب سوار شده و دورتادور آن به وسیله گردن برش خورده تا با فرم کف پای‌پوش و قالب هماهنگ شود؛ سپس با استفاده از درفش به رویه دوخته می‌شود (تصاویر ۸ و ۹).

لازم به ذکر است که در گذشته، قالب‌های مورد استفاده در صنعت بومی کفافی در کارگاه‌های محلی و با استفاده از ابزار ساده دستی ساخته می‌شده‌اند. عموماً در کنار کارگاه‌های کفافی، کارگاه‌های قالب‌سازی نیز دایر بودند، که قالب‌های چوبی را بر اساس اندازه‌های گرفته شده از پای مشتری می‌ساختند؛ و در واقع می‌توان این‌طور گفت که در اکثر موارد هر مشتری قالب کفش مخصوص به خود را داشت. این مسئله خصوصاً از لحاظ تناسب فرم و ابعاد پای‌پوش‌های ساخته‌شده با پای مشتریان بسیار حائز اهمیت است؛ اصلی که در حال حاضر در صنعت کفافی تا حدودی نادیده گرفته می‌شود.

عکس ۵- آماده‌سازی رویه پیش از کشیدن روی قالب (آرشیو میراث فرهنگی سرایان)

عکس ۶- مرحله کارکشی (آرشیو میراث فرهنگی سرایان و www.arkshoe.com)

عکس ۷- دوخت سروار به کفی داخلی کفش (www.sisishoe.com)

عکس ۸- برش اطراف زیره به وسیله گزدن، و هماهنگ کردن شکل و اندازه آن با کف قالب
(www.tasnimnews.com)

عکس ۹- دوخت رویه به زیره پای پوش (آرشیو میراث فرهنگی سرایان)

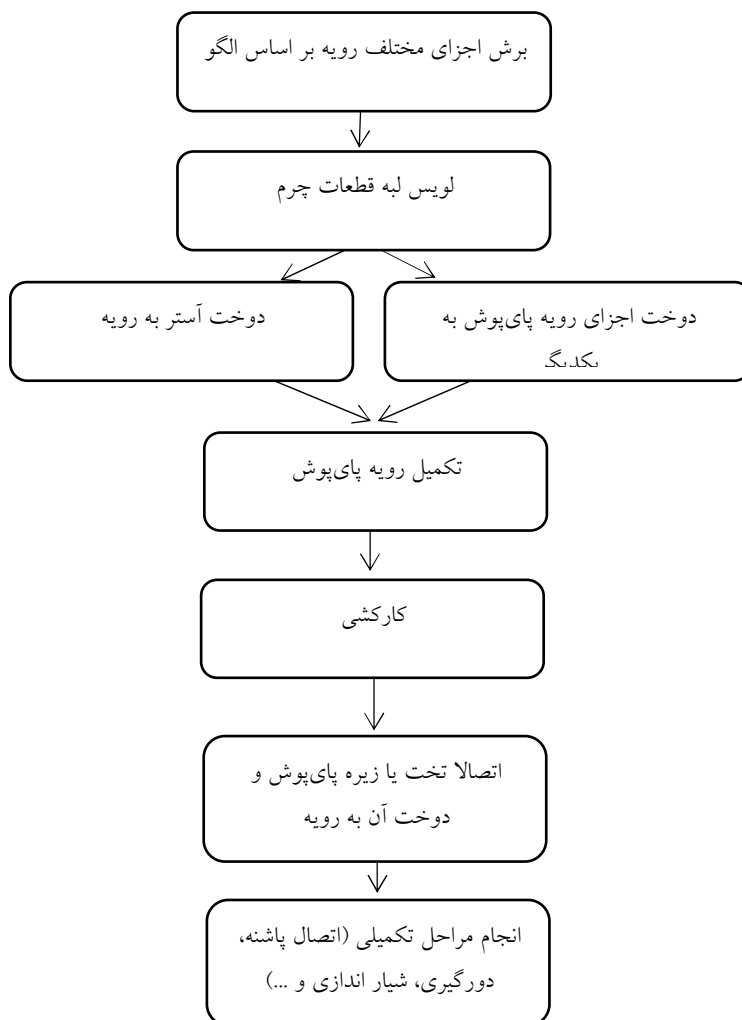

عکس ۱۰- نمونه‌های کامل شده پای پوش، کارگاه آقای هوشیار (پژوهشگر، ۱۳۹۸)

در ادامه باید به این نکته اشاره کرد که در مرحله دوخت تخت به رویه، با توجه به نحوه دوخت و اتصال این دو، مدل پای پوش‌ها به دو دسته «چپه دوز» و «دور دوز» تقسیم می‌شوند. در نوع چپه دوز، پس از کشیدن رویه به قالب، ابتدا رویه به تخت پای پوش دوخته می‌شود؛ سپس زیره روی قالب سوار شده، و یکبار دیگر زیره از قسمت کف پای پوش به رویه دوخته می‌شود. بدین صورت جای دوخت‌ها پنهان است و دیده نمی‌شود. اما در نوع دوم، یعنی پای پوش‌های دوردوز، فقط یک مرحله دوخت وجود دارد؛ بدین ترتیب که پس از کشیدن رویه به قالب و سوار کردن زیره، زیره به رویه دوخته می‌شود. بنابراین در این مدل جای دوخت‌ها در کناره پای پوش نمایان است.

پس از اتصال زیره، پاشنه را با استفاده از میخ به پای پوش متصل می‌کنند، پای پوش را دورگیری می‌کنند، و اگر نیاز باشد تخت آن را شیار انداخته و پس از انجام مراحل تکمیلی، کار آماده تحویل به مشتری است یا آن را روانه بازار می‌کنند. فرآیند تولید پای پوش در نمودار شماره ۳ آمده است.

نمودار ۳- فرآیند تولید پای پوش به روش سنتی (پژوهشگر، ۱۳۹۸)

۸- فرآیند ایجاد تغییر و تحول در تولید پای پوش های سنتی

در جهان امروز که به عصر اطلاعات تعبیر شده است، به دلیل تغییر اطلاعات و داده‌ها، مردم، خواسته‌های آنان، و در نتیجه محیط زندگی و محصولات مورد استفاده آنان، همه و

همه به سرعت در حال تغییر مداوم است. در چنین عصری عاقلانه نیست از الگوی سنتی و پیشین در طراحی و تولید محصولات، که جوابگوی زندگی دوره‌های پیشین است، استفاده نمود (اریسون و اریکسون، ۱۳۸۶: ۱۵). از سوی دیگر، آنچه طراحان خلق می‌کنند می‌بایست روزی مورد استفاده انسان‌ها قرار گیرد. تناسب، قابلیت‌ها و محدودیت‌های انسانی، باورها و سلیقه گروهی، تفاوت‌های جنسی و سنی، مراحل رشد و نیازهای شغلی، هر یک جنبه‌های پیچیده‌ای از نیازها و مطالبات انسانی را در خود دارند، که طراحی بدون توجه به آن‌ها را فرآیندی غیرمسئولانه و ناموفق می‌سازد. انسان‌ها متفاوت هستند؛ طراحی بر اساس درک شباهت‌ها و احترام به تفاوت‌ها را می‌توان یک طراحی انسان‌گرا دانست (هاشمی، ۱۳۹۱: ۹۶).

روند تغییر شرایط در مسیر تولید پای‌پوش سنتی از دو جنبه کلی و در رویکردهای متفاوت نتایج متفاوتی را به دنبال دارد. در یک نگاه کلی باید دید که هدف از تغییر شرایط آیا مشمول و متکی به اصلاح نظام تولید می‌گردد و یا این که منظور از آن اصلاح محصول تولیدی است. طبیعی است که نظام‌های دولتی و سازمان‌های اداری داخلی و خارجی همواره در مسیر حمایت از کار و کارگر، استانداردهای نظام کار را ارتقاء می‌دهند و تمام هم و انرژی خود را مصروف آن می‌کنند تا نظام تولیدی قابل دفاع و پیشرفته‌ای داشته باشند. در سوی دیگر این مسئله، ما مواجه با محصولی هستیم که در صورت ارتقاء کیفیت می‌تواند باقی بماند، و در صورت درجا زدن و عدم اصلاح محکوم به نابودی است. بنابراین تفکیک این دو مسئله، باید چالش اصلی آن‌هایی باشد که قصد دارند با انجام پژوهش و بررسی، مبادرت به ارائه راهکار و راه‌حل نمایند.

هرچند در ایران تاکنون حرکت و تغییری بنیادی و فراگیر در جهت احیا و نوآوری در تولید پای‌پوش‌های بومی و محلی صورت نگرفته است، اما می‌توان تعداد معدودی از تولیدکنندگان را نام برد که توانسته‌اند با ایجاد برخی تغییرات مثبت در روند طراحی و تولید محصول خود، در حال حاضر در این زمینه حرفی برای گفتن داشته باشند، و محصول آنان نیز از سوی مردم مورد استقبال قرار بگیرد. از جمله، می‌توان به چارق‌های

شهر بجنورد اشاره کرد که در حال حاضر یکی از شناخته‌شده‌ترین و پرفرودارترین پای‌پوش‌های سنتی موجود در بازار تولیدات بومی هستند. استادکاران و تولیدکنندگان بجنوردی توانسته‌اند با ایجاد تغییراتی اندک، از جمله در رنگ و کیفیت جنس محصول، این پای‌پوش بومی و محلی را احیا، و به‌عنوان کالایی مصرفی، روانه بازارهای داخلی و خارجی کنند.

آقای حسین‌علی محمد زاده (۱۳۰۵) یکی از چارق‌دوزان بجنوردی است. کارگاه آقای محمد زاده به نام «واحد تولیدی چرم چارق محمد زاده و پسران» در بجنورد، در حال حاضر یکی از موفق‌ترین کارگاه‌های تولید کفش دست‌دوز سنتی در خراسان و حتی در سطح کل کشور است. تولیدات کارگاه آقای محمد زاده دارای مهر اصالت و نشان ملی هستند. اصالت، زیبایی، تنوع در رنگ و راحتی در هنگام استفاده، از جمله فاکتورهای موفقیت این کارگاه تولیدی است (عکس ۱۱).

عکس ۱۱- چارق بجنورد، تولیدات کارگاه محمد زاده (پژوهشگر، ۱۳۹۴)

از دیگر نمونه‌های موفق در این زمینه، می‌توان به تولیدات چارق شهر زنجان اشاره کرد. تولیدکنندگان این نوع پای‌پوش‌های سنتی نیز همانند چارق‌های بجنورد، با

ایجاد تغییراتی در کیفیت مواد اولیه و رنگ‌بندی، با حفظ اصالت و فرم کلی پای پوش سنتی زنجان، توانسته‌اند این محصول را احیا، و طبق سلیقه مصرف‌کنندگان امروزی بازتولید کنند. این نوع پای پوش بومی نیز در حال حاضر، خواستاران و مشتریان خاص خود را در بین اقشار مختلف جامعه دارد (عکس ۱۲).

عکس ۱۲. چارق زنجان (www.shoval.ir)

شرکت «پای پوش مدرن اول» در سال ۱۳۸۹ ثبت شد و فعالیت خود را آغاز کرد. این شرکت توسط حامی مالی خود، آموزشگاه کفش اول (اولین آموزشگاه تخصصی طراحی و مدل‌سازی کفش در ایران)، اقدام به بازسازی پای پوش‌های سنتی و بومی ایرانی کرده است. این شرکت تاکنون موفق به بازسازی و ساخت چندین نوع چارق از نواحی مرکزی و شمالی خراسان شده است. همچنین گیوه‌های استان مرکزی، و در حقیقت قدیمی‌ترین نوع این محصول بر اساس روش حال حاضر مدل‌سازی کفش در اروپا پیاده، و با استفاده از قالب‌های جدید و استاندارد توسط این شرکت ساخته و پرداخته شده است (عکس ۱۳). همچنین این شرکت اقدام به بازسازی برخی از پای پوش‌های کهن ایرانی (پای پوش‌های دوره ماد و هخامنشی)، بر اساس شواهد و تصاویر موجود در نقش‌برجسته‌ها و نقاشی‌های برجای مانده کرده است.

عکس ۱۳- بازسازی گیوه تخت آجیده توسط شرکت پای پوش اول

(www.avvalfootwear.com)

هدف از بیان نمونه‌های فوق، اشاره به بخشی از فعالیت‌هایی است که در سال‌های اخیر جهت حفظ و احیای پای پوش‌های بومی و سنتی در ایران انجام گرفته است. این که این دست فعالیت‌ها تا چه میزان اصولی، بنیادین و موفق بوده‌اند، خود جای بحث و بررسی مفصل دارد؛ اما در هر صورت بیانگر این نکته است که دانش بومی ما در زمینه تولید پای پوش‌های سنتی این قابلیت را دارا است که با اتخاذ برخی تصمیمات و برنامه‌ریزی‌های اصولی و قاعده‌مند، و هم‌چنین ایجاد برخی تغییرات در فرآیند طراحی و تولید، به محصولی تبدیل گردد که علاوه بر دارا بودن جنبه هنری و فرهنگی، بخشی مهمی از بازار تولیدات این کالای مصرفی روزمره را به خود اختصاص دهد.

۹- نتیجه گیری

پای پوش‌های سنتی و بومی اقوام مختلف ایرانی تحت تأثیر شرایط اقلیمی و مکانی متفاوت، فرهنگ و آداب و رسوم و پیشه‌های مختلف، همواره در طول زمان در فرم، جنس و رنگ‌های متفاوت جلوه‌گر شده است. از این رو می‌توان گفت ویژگی‌های خاص فرمی و کیفی این پای پوش‌ها، به نحوی بازگوکننده خصوصیات اجتماعی، جغرافیایی و تاریخی مردم هر قوم بوده و ویژگی‌های اقلیمی همراه با هویت فرهنگی

در آن ملحوظ می‌باشد؛ بنابراین حفظ آن‌ها به منظور حفظ هویت فرهنگی و احترام گذاشتن به اصالت‌ها امری ضروری است.

شهرستان بیرجند از جمله مناطقی است که در گذشته هنر-صنعت تولید پای‌پوش در آن از رونق بسیار بالایی برخوردار بوده، و تولیدات پای‌پوش این شهرستان به مرغوبیت، تنوع و زیبایی شهره بوده‌اند. در گذشته کفش‌دوزان به‌عنوان یکی از اصناف شهر بیرجند خود به چند صنف داخلی مانند ارسی‌دوزان، چپت‌دوزان و چارق‌دوزان تقسیم می‌شدند. در بازار کفاش‌های این شهر انواع پای‌پوش ارسی و فرنگی، قندوره و پوتین برای مردان و کفش ساده برای زنان، در تمام موارد به‌صورت دست‌دوز، تهیه می‌شد.

در جریان انجام این پژوهش، تعداد چهارده مدل مختلف پای‌پوش زنانه و مردانه، در جنس و فرم‌های متنوع، و کاربردهای مختلف شناسایی شد، که در گذشته تولید آن در این شهرستان رواج داشته است. این تولیدات محلی نه‌تنها زمانی کاملاً پاسخگوی نیاز روزمره مردم بومی بودند، بلکه در شهرها و استان‌های هم‌جوار نیز خواستاران و مشتریان ثابت داشتند. هم‌چنین جهت گردآوری اطلاعات میدانی، و بررسی وضعیت فعلی تولید پای‌پوش سنتی در شهرستان بیرجند، تعداد ده کارگاه کفاشی قدیمی دایر در شهرستان مورد بازدید قرار گرفت، و با پنج نفر از استادکاران کفاش در رده سنی بالای ۷۰ سال (که دوران تولید و رونق پای‌پوش‌های سنتی بیرجند را به یاد داشته، و خود نیز از تولیدکنندگان پای‌پوش بوده‌اند)، مصاحبه شد. تمامی این استادکاران هم‌اکنون در محدوده بازار سنتی شهر بیرجند کارگاه کوچک کفاشی با امکانات بسیار اولیه دارند، اما متأسفانه جز در معدود مواردی، به کار تولید پای‌پوش سنتی مشغول نیستند. در واقع امروزه کار اصلی این کارگاه‌های کوچک کفاشی، و وسیله امرارمعاش آن‌ها تعمیرات کفش است، و نه تولید پای‌پوش محلی.

در حقیقت رکود فعلی در بازار تولید پای‌پوش‌های محلی را می‌توان نتیجه عوامل متعددی دانست؛ از جمله تغییر شکل پوشش مردم به تبعیت از فرهنگ بیگانه، تولید

کفش به روش صنعتی با شمار بالاتر و قیمت کمتر نسبت به پای پوش‌های دست‌ساز، نامنظم بودن پروسه تولید پای پوش‌های سنتی، افزایش بی‌رویه قیمت مواد اولیه، عدم رعایت اصول استاندارد و ارگونومی در پروسه تولید پای پوش‌های سنتی و عدم توجه به مبحث طراحی محصول و همسان نبودن تولیدات فعلی پای پوش سنتی با خواست و سلیقه مشتری امروزی. تمامی این عوامل سبب شد تا این تولیدات بومی به‌مرور زمان از رونق افتاده و در بازار امروز حرفی برای گفتن نداشته باشند.

این در حالی است که این پای پوش‌ها واجد مزایایی هستند (مانند تکیه بر دانش و نیروی کار بومی، استفاده از مواد اولیه در دسترس و طبیعی، همسان بودن با اقلیم، سنت و هویت بومی، زیبایی و تنوع در مدل)، که با تکیه بر آن‌ها و رفع نواقص موجود، قطعاً می‌توان در زمینه تولید پای پوش سنتی به‌عنوان محصولی هنری-فرهنگی و صنعتی بومی به موفقیت‌های چشمگیری دست پیدا کرد. در واقع پای پوش سنتی ما قابلیت این را دارد که به محصولی تبدیل گردد که نه تنها چون گذشته جوابگوی نیاز روزمره مشتریان بومی باشد، بلکه می‌تواند در بازارهای داخلی و حتی خارجی نیز حرفی برای گفتن داشته، و به‌عنوان محصولی فرهنگی، بازگوکننده بخشی از هویت و اصالت ایرانی-اسلامی در سایر نقاط جهان نیز باشد.

منابع

- اریسون، آنا و اریکسون، گونار. (۱۳۸۶)، *کنترل مدیریت طراحی: پیش‌زمینه طراحی محصولات مدولار*، ترجمه: پردیس بهمنی و فرامرز محمدی نژاد، تهران: نشر داستان، چاپ اول.
- امیدی، ناهید. (۱۳۸۲)، *دیده و دل و دست*، مشهد: به نشر، چاپ اول.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۷)، *لغت‌نامه*، تهران، مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم.
- رضایی، جمال. (۱۳۸۱)، *بیرجند نامه*، تهران: هیرمند، چاپ اول.
- رزاقی، عاطفه. (۱۳۹۲)، *صنایع‌دستی بیرجند و تأثیر آن بر اقتصاد خانوار، پایان‌نامه کارشناسی ارشد صنایع‌دستی*، دانشگاه هنر تهران.
- شکور زاده، ابراهیم. (۱۳۳۳)، *عقاید و رسوم عامه مردم خراسان*، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
- غوث، کمال. (۱۳۹۱)، *گنج‌نامه ناحیه هردنگ*، بیرجند، حوزه هنری خراسان جنوبی، چاپ اول.
- غیبی، مهرآسا. (۱۳۸۵)، *هشت هزار سال تاریخ پوشاک اقوام ایرانی*، چاپ اول، تهران: انتشارات هیرمند.
- مرادی، محمود. (۱۳۹۳)، *کارکرد تلفیقی دانش بومی و نوین و نقش آن در توسعه روستایی (مطالعه موردی نواحی روستایی شهرستان بیرجند)*، پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، شماره ۷: ۵۴-۶۴.
- ملایی، محمدحسین. (۱۳۸۶)، *فرهنگ‌عامه (گذری بر شیوه‌های گفتاری، پنداری و کرداری مردم شاخانات بیرجند)*، مشهد: سخن‌گستر، چاپ اول.
- هاشمی، مهران. (۱۳۹۱)، *طراحی صنعتی یک دعوت برای تغییر*، تهران: فرهنگسرای میردشتی، چاپ اول.
- هیل، اف. (۱۳۷۸)، *نامه‌هایی از قهستان*، ترجمه: دکتر محمدحسن گنجی، مشهد: آستان قدس، چاپ اول.
- یاوری، حسین. (۱۳۷۴)، «ضرورت اقدامات حمایتی برای حفظ لباس‌های سنتی به‌عنوان جلوه‌ئی از فرهنگ معنوی مردم ایران»، *جلوه هنر*، شماره ۵: ۳۴-۳۵.
- گزارش سازمان میراث فرهنگی سرایان. (آبان ۱۳۹۳)
- مصاحبه‌ها**
- مصاحبه با آقای ابراهیم ذکریا از تولیدکنندگان پای‌پوش سنتی در روستای چرمه از توابع سرایان (آبان ۱۳۹۳)
- مصاحبه با آقای حسین زینلی از استادکاران سنتی و تولیدکننده پای‌پوش در بیرجند (خرداد ۱۳۹۸).

شناخت و معرفی حرفه کفاشی سنتی و تولیدات...، خراشادیزاده | ۳۸۳

- مصاحبه با آقای محمدحسین کاملی از استادکاران پیشکسوت و فعال در پیشه کفاشی سنتی در بیرجند (خرداد ۱۳۹۸).
- مصاحبه با آقای غلامحسین اردشیری از استادکاران سنتی و تولیدکننده پایپوش در بیرجند (خرداد ۱۳۹۸).
- مصاحبه با آقای هوشیار از استادکاران سنتی و تولیدکننده فعال در زمینه تولید کفش (خرداد ۱۳۹۸).

- www.shoval.ir (1398/12/6)
- www.avvalfootwear.com (1398/12/6)
- www.skchto.ir (1394/2/17)
- www.pinterest.com (1398/12/6)
- www.iribnews.ir
- www.charogh.com (1398/12/6)
- www.authgram.com
- www.madeh41.blogfa.com
- www.tasnimnews.com (1399/6/28)
- www.arkshoe.com (1399/6/28)
- www.sisishoe.com (1399/6/28)